

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Безперервний процес модернізації і реформування української освіти супроводжується оцінками нинішнього її стану, які є доволі критичними новими концепціями, парадигмами, ідеями, технологіями, намаганням вичленити серед пріоритетів значущість новітніх знань для зростання людського капіталу. Бо саме він, навіть порівняно з фактором природних ресурсів, визначатиме на перспективу світовий і регіональний розвиток країн і народів. Тому так важливо для всіх вкладати державні і громадянські інвестиції в людину, що є безпрограшним і гуманним дійством. Проте чи задоволеними на даний час залишаються суспільство, батьки, роботодавці, суб'єкти навчально-виховного процесу, зрештою, держава ситуацією, яка складається в освітній сфері. Зміни, які відбуваються в змісті освіти, ідеології програм, підручників, системи виховання, в оцінюванні знань і термінах навчання, технологіях, далеко не завжди сприяють успішному вирішенню проблем сучасної освіти, адже залишаються невирішеними впродовж тривалого часу ряд суттєвих завдань.

За результатами соціологічного опитування Інституту Горшеніна у 2011 р. проблеми освіти полягають: у слабкій матеріально-технічній базі – 23% опитаних; у матеріальних проблемах педагогів і викладачів – 22%; у низькій кваліфікації педагогів – 18%; у низькому рівні відповідності освіти потребам суспільства (роботодавці) – 17%.

На такий стан впливають різні чинники. Але концентрованим індикатором «любви» до освіти є бюджетна політика, що, звісно, залежить як від економічного стану і розвитку держави, так і від культури політичного розуміння значущості освіти. І хоча частка витрат на освіту до ВВП в Україні складає трохи більше 7%, витрати на учня, студента, молодого вузівського науковця на кілька порядків є меншими, ніж у розвинутих країнах світу. Оскільки вона є одним із найголовніших факторів соціального, економічного, а також духовного розвитку нації, то слід проводити політику оптимізації завдань і рішень на всіх освітніх напрямках.

Тому, поділяючи офіційну й публічну точки зору, що рівень конкурентоспроможності

українського людського ресурсу за більшістю напрямів і професій значно відстає від європейських стандартів; спостерігається падіння престижу і мотивації багатьох професій; не задовольняє підготовка молоді роботодавців; явно недостатньо сучасних ефективних методик і технологій, починаючи з вивчення іноземних мов і завершуючи інформаційними, природничими і фізико-математичними дисциплінами і т. ін.; погіршується тенденція охоплення учнів, студентів позаурочною творчою, науковою, спортивною діяльністю; зберігається надмірна еміграція за кордон здібної і продуктивної молоді, варто відзначити наявність гострої проблеми у виховній, гуманітарній сферах становлення людської особистості. Адже в тому, як стверджував К. Ушинський, що гуманна освіта повинна бути попереду спеціальної, немає найменшого сумніву [1].

Незважаючи на діяльність багатьох державних соціальних інститутів, зокрема і новостворених, нині, лише за офіційними даними, більше 70 тис. дітей виховуються в особливо неблагонадійних сім'ях, 1/3 учнів долучена до вживання алкоголю, 1/4 – до наркотиків. Помітної є втрата соціальної значущості сім'ї, традицій виховання. Агресія, нетерпимість, аморальність, антикультурна мовна ситуація, коли «матом» вже не сваряться, а ним молодь розмовляє, втрата цінностей, які віками були притаманні українському народу, зумовлюють необхідність впровадження таких підходів у системі державно-громадської освіти, які б відповідали усталеним для світу принципам народності, культуровідповідності. Але такої педагогіки потребують не тільки діти, учні, студенти, а передусім педагогічні кадри, які здатні найбільше впливати на ідеологію, зміст суспільного виховання. Йдеться передусім про професійну підготовку вчителя, викладача. В ідеалі він повинен мати якісну науково-освітню підготовку, морально-вольові якості й мотивацію, талант і педагогічні здібності. Відсутність або недостатність хоча б однієї з названих складових перетворює особистість у неефективного й малопродуктивного педагога, який не спроможний формувати в молоді інтерес, знання, культуру. Тому так важливо при підготовці кадрів акцентувати увагу на широкій освіченості й культурі особистості, оскільки, як засвідчує практика, навіть опанування методологією, дидактичними принципами не зможе компенсувати культурно-освітній і науковий дефіцит педагога. Але цю проблему і це визначальне завдання ніяким чином не слід зводити в основному до вузівської підготовки чи системи післядипломної перепідготовки. Лише саморозвиток, самовдосконалення, самонавчання, самопізнання, самовиховання знаходяться в основі прогресу, зокрема і фахового, людини. Г. Ващенко, підкреслюючи значимість цього, писав: «... щоб не відставати від прогресу, педагог повинен стійко вчитись. Тому справжній педагог є вічний студент у кращому розумінні» [2]. Педагогічна сфера потребує цього особливо, адже впродовж професійного життя вчителя, викладача знання із багатьох дисциплін, педагогіки, психології багаторазово оновлюються, змінюються. Допки вчитель (у широкому розумінні) навчається, доти він є вчителем. Ця педагогічна класика є універсальною для всіх освітніх систем. Але такі підходи є усталеними. Про них писали, дискутували і в період радянської освітньої системи,

і нині – у період глобалізму й української державної незалежності – з деякими осучасненими корективами. Проте конкурентність світу, нарощування найрізноманітніших проблем і завдань у глобальному і національному масштабах, своєрідність завдань творення реальної української незалежності вимагають від особистості, суспільства, а насамперед від тих, хто їх виховує, більш якісної підготовки, суттєвих змін змісту освіти. «Саме на вчителів, – писала більше як сто років тому С. Русова, – лежить головна робота національного пробудження народу і керівництво ним в його соціальної, політичної і національної боротьбі» [3].

Очевидно, що варто сконцентрувати увагу держави і громадськості, її здорової української частини, на одну, але дуже важливу складову – культурологічну. Бо саме через гуманітаризацію, гуманізацію, впровадження цінностей світової, європейської, української культури, українознавчих цінностей можна змінити ментальність і свідомість тих, хто наділений професійним правом виховувати націю. Найперше, державі в культурно-освітній галузі, яку вона намагається передусім контролювати як інструмент і знаряддя впливу, слід відмовитися від кон'юнктурних шаблонів і штампів, зробити її такою, щоб відповідала культурно-історичним цінностям народу, збільшуючи державні видатки на культуру, освіту, науку. Адже в ледь жевріючому культурному (правильніше – в псевдокультурному) середовищі важко формувати загальну суспільну і культуру педагогічної творчості з її дефіцитом книги, мистецтва, театру, музейної справи, українського кіно, газет і журналів. Мало того, що в сегменті нинішньої ерзац-культури українська займає лише незначну частину, але й державні витрати на культуру (2012 р. – 1,7 млрд. грн.) включно з наукою у % ВВП, за даними Світового банку, складають тільки 1%, а в таких країнах, як Японія – 3,3%, США – 2,6%, Німеччина – 2,5%, Франція – 2,1%, Данія – 2,5%, при цьому їхній ВВП ні в яке порівняння не йде з українським.

Якщо зважити, що до цінностей української культури в «культурній» політиці дещо неадекватне ставлення, спрямоване значною мірою на нівелювання її здобутків і значущості, то в такому соціосередовищі складно виховувати педагогічний потенціал нації. Таких прикладів, як невшанування (загальнонаціонального!) 170-річчя основоположника української класичної музики Миколи Лисенка в березні 2012 р. чи 380-річчя Івана Мазепи, 60-ліття загибелі талановитого художника і патріота Ніла Хасевича, чимало... Але з таких імен, їхніх вчинків і життєдіяльності формується наша історія, культура, світоглядне бачення, оскільки навіть така педагогічна функція, як трансляція культури вчителем, викладачем, вимагають культурологічної підготовки, знань історії, мистецької національної спадщини. Прогалини, які є в знаннях учительства щодо української культури та історії, продовжують руйнувати не лише їхню педагогічну самосвідомість, але й негативно впливають на загальну суспільну культуру української людини. Східноєвропейські країни (Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Румунія), практично здійснивши «дереадянізацію» освітньої системи, заклали основи захисту культурного простору, цінності національної культури та історії зробили пріоритетами державної політики, що значно удосконалило зміст освіти, ніяким чином

не вихолощуючи її європейськість. Це мало б стати повчальним прикладом для культурно-освітньої політики України, адже слід усвідомити, що без промоції української мови, культури, історії важко вижити, розвиватись, конкурувати нашій політичній нації, залишившись без власної духовної основи. Мусимо визнати, що українська культура слабо презентується як у зовнішньому, так і внутрішньому світі, особливо небезпечною є тенденція її відчуженості в системі української освіти, де стали останнім часом пропагуватися чужі «культурні» надбання імперського минулого: Петро I, Катерина II, Століпін, Микола II, Сталін, ленінський комсомол та ін.

Соціокультурне середовище, цінності, які в ньому пропагують, має значний вплив на формування світоглядних позицій особистості і в цілому на освітній процес. Українські педагоги-науковці свого часу зазначали, що «у вихованні беруть участь виховник і вихованець, але є й інші чинники. Це – оточення, у якому живе людина, природа, суспільство, вроджені властивості» [4].

Українська освіта зможе виконувати свої обов'язки перед народом, коли справді не ігноруватиме важливих класичних принципів педагогіки стосовно Людини, Культури, Природи, Народу, опановуючи і використовуючи духовний спадок українства, його творчість, досвід, державницьку ідею, інтелектуальний потенціал. Замість злих і чужих істин, ідеалів, які уособлюють згадані історичні персонажі та їм подібні, необхідно різними формами і способами залучати до суспільного пізнання шкільництва, вищої освіти надбання великих українців – Т.Шевченка, М. Грушевського, В. Вернадського, І. Франка, С. Єфремова, Б. Грінченка, М. Драгоманова, Лесі Українки, Д. Дорошенка, В. Липинського, В. Антоновича, В. Винниченка, М. Лисенка, Ф. Колесси, І. Огієнка та багатьох інших просвітителів і будителів українського народу, які заради нього і майбутнього незалежної держави жили і творили. Вони, незважаючи на суперечливість у їхніх поглядах і діях, усвідомлювали, що українське націєтворення можливе лише за умов збереження і розвитку рідної мови, історії, церкви, традиції, власної держави. Здійснюючи аналіз ретроспективи, бачимо, що нівелиювати ці найголовніші чинники для народу – завдання, які реалізовувалися антиукраїнськими силами в 1917 – 1921 рр., такі намагання є помітними і нині.

Соціокультурне, політичне, інформаційне, психолого-педагогічне середовище, в якому готувалися впродовж XX – XXI ст. український вчитель, педагогічні кадри, було дуже несприятливим, різновекторним і далеким від формування національного свідомого характеру. Колоніальний, імперський, іншокультурний генотип як аксіома й цінність закладався у зміст освіти, форми виховання, особистісну самооцінку, педагогічну культуру. Але раніше, в умовах бездержавності, розділеності українства між чужими державами, боротьба інтелігенції, прогресивного вчительства відбувалася то за освітню і національно-культурну автономію, то за встановлення більш ліберального до української культури режиму...

У своїх працях Б. Грінченко згадує М. Драгоманова, який писав, що для українців є великим горем відсутність доброї і своєї школи, в якій навчають на чужій мові... 25 млн. українців у Росії

позбавлені найголовнішого – порядної школи, яка є не нулем, а мінусом у справі народного розвитку... У кінці XIX ст. 84 учителі київських шкіл, зокрема П. Чубинський, В. Антонович, М. Драгоманов, звернулися в Комітет грамотності із заявою про необхідність викладання на українській мові, але безрезультатно... [5]. Такий реальний стан характеризував минуле.

Кардинально іншою має бути ситуація нині, в умовах вистражданої незалежності, коли всі урядові і державні чинники конституційно зобов'язані творити в освіті та забезпечувати ідеологію українського відродження, формувати певнений поступ до європейських цінностей на засадах демократичних свобод, прав людини. На жаль, цей процес час від часу суттєво пригальмовується. Спроби конституційних змін щодо пониження державного статусу української мови; переписування історії, звуження україномовного інформаційного простору; наступ на українську книгу; відкрите шельмування під виглядом демократії видатних українських письменників, просвітителів і державних діячів; відкриття в багатьох містах пам'ятників душителям національної свободи; необґрунтоване, залишене без захисту держави закриття українських шкіл; різке зменшення кількості україномовних газет і журналів; свідомо організоване засилля сурогат-культури; повернення передусім шкільної молоді до символів, атрибутів, святкувань радянської доби – ці та інші заходи діяльності слугують відходу від наріжних принципів становлення в Україні громадянського суспільства, сучасної національної школи, упосліджують єдність та консолідацію народу. Така атмосфера суспільного буття дезорієнтує і систему підготовки педагогічних кадрів, коли у того, хто «вирослує» громадянський продукт, прищеплює особистості людську і національну гідність, повагу до рідної мови, історії, культури, відбирається національно-оберігаючий імунітет. Організатори і виконавці цього бездуховного дійства добре розуміють, що навіть блискуче «виховані» технократи-наставники разом із сором'язливою інтелігенцією, яка цурається свого українства, ніколи не зможуть засівати в душах української людності національну гордість і людську самосвідомість та самоповагу. Бо перш ніж ставати сином світу, потрібно стати гідним сином власного народу, глибоко шануючи своє особистісне й національне «Я».

Не можна віддавати того, чого не маєш. Важливо, щоб «компетентність», «компетентністний підхід» вміщали у собі нове смислове і змістове розуміння, коли йдеться про професійне зростання фахівців, якісний бік підготовленості особистості. Слід виходити на інтегральну якість педагога, головну складову якої з будь-якої дисципліни містять українознавчі цінності.

А тому гуманітарні дисципліни ніяким чином не можна відносити до другорядних, малозначущих для професійності педагога, зокрема фізико-математичного, природничого, спеціального профілів, оскільки вони формують ціннісно-сміслову сутність особистості.

Проте для вчителя, викладача, вихователя, тренера, творчого керівника потрібні не тільки знання фактів, явищ, істин, гуманітаризація освіти передусім відіграє ключову роль у вихованні почуттів, переконань, смисложиттєвих ідеалів, морально-етичних і громадянських норм, власної відповідальності перед родиною,

народом, батьківщиною. Дуже доречно з цього приводу сказав філософ і педагог М. Монтень: «... чомусь ми трудимося лише над тим, щоби заповнювати свою пам'ять, залишаючи розум і совість ледарству. Ми беремо на збереження чужі думки і знання, тільки й того...» [6]. Отже, так само, як транснаціональна освіта творить-ся, збагачується за рахунок розвитку національних освітніх систем, так і загальнолюдські, гуманістичні цінності зіткані з етноwartостей, досвіду й історії морально-етичних норм і вчинків різних народів, культур, епох. Тому «гуманізація освіти», «сучасний гуманізм», «гуманітаризація» трансформуються конкретною власною навчально-виховною парадигмою, яка має глибокі культурно-освітні, історико-філософські, етичні національні своєрідності і традиції. А культурність і полікультурність, націоналізм і глобалізм є взаємопов'язаними і взаємозалежними категоріями, синтезом особистісного, національного і загальнолюдського.

Багато ціннісних національних вимірів є взаємопроникними в культурно-освітньому просторі, сприйнятливими для народів і їхніх культур. Полікультурність, мультикультуралізм здатні розвиватися завдяки пізнаваності «інших», поваги до «інших», толерантності до «інших». Велика Леся Українка зазначала, що якби вона не народилася українкою, хотіла б бути грузинкою. Знаменитому кінорежисеру Сергію Параджанову вдалося поєднати в собі цінності трьох народів – вірменського, грузинського й українського (Дотик до людини – кіно // Слово Просвіти, 26 січня – 1 лютого 2012 р., №4.4). А поляки В'ячеслав Липинський, Володимир Антонович стали великими Українцями, довівши це своєю життєвою позицією і творчістю, любов'ю до України.

Саме такі приклади, знання, вчинки, традиції людських взаємин і навіть слова, як звитяги, несуть свій значущий потенціал, енергетику для виховання. Гадаю, українському суспільству слід інакше оцінити, переоцінити чимало фактів, явищ, подій в нашій історії, якісно змінити як гідним громадянам своєї держави України ставлення до своєї честі, своєї родини, народу, його культури і рідної мови, до сусідніх народів і світу. Але все і всіх, хто долучився в різні часи й епохи до української справи, підтримки української ідеї, необхідно поцінувати і пошанувати, передаючи в спадок це високе визнання нинішньому і наступному поколінню українців.

У цьому контексті важливо, щоб шкільні, вузівські культурологічні, історичні, літературні, філософські курси опиралися на духовні, високоідейні, перевірені часом українознавчі твори, так, як це здійснюється в освітній системі Франції, інших країн Європи для опанування цінностей національної культури.

Історія, культура України матиме ефект у виховному процесі, коли вони ставатимуть осмисленим національним досвідом, який зміцнюватиме підмурівок для розуміння і повернення у власний світ. Для цього повинні бути задіяні всі державні і громадські структури, вироблена чітка освітня стратегія. Слід визнати, що на заваді цьому стає інформативна політика з її антиетичною і антиестетичною інтервенцією, ідеалізованим прагматизмом і егоцентризмом «успішної людини», філістерським суспільством, яке віддає на поталу свою історію, мову, національні цінності й світову культуру. Значна частина молоді скептично, як і чимало педагогів, сприймає

високі цінності, передусім національної культури, адже по той бік шкільного, вузівського життя світ ще більш жорстокий, антигуманний і неестетичний. Реклама, насильство і вбивства, гламурне життя «успішних», дешеві розваги і чужі агресивні бойовики – такою є філософія сучасного приватизованого «українського» телепростору. Поза форматом продовжують залишатися культурно-освітні, літературно-історичні, екологічні програми, українська пісня і сучасна книга, просвітня праця інтелігенції, відбувається посягання на художні твори, героїчні сторінки з української історії, які мають сприяти утвердженню національної гідності.

Складається враження, що в суспільстві ринкової філософії людина розглядається у кращому разі як необхідний функціональний елемент економіки, а не як найголовніше національне багатство країни, її «золотий фонд». Відчутним є нерозуміння того, що глобальні й локальні катаклізми народжуються не стільки в соціально-економічній, політичній площинах, скільки в сутності самої людини, її освіченості, культурі, духовності, інтелекті, світогляді й ціннісних орієнтаціях. Антигуманне соціальне становище не здатне формувати якісний людський ресурс. Виходячи з цього, відомі зарубіжні вчені А. Маслоу, Е. Еріксон розглядали створення можливостей і сприятливого середовища для розвитку особистості та самореалізації як найважливіший пріоритет освіти. Бо за будь-яких умов важко називати освіту сучасною, модернізованою, якісною, гуманною, коли основні потреби особистості не задовольняються ні в школі, ні вдома, ні на громадянському рівні, не створивши для людини безпечного середовища. Психологічний, духовний розвиток особистості залежить не тільки від школи, освіти, а передусім від тих викликів, які кидає їй суспільство, держава.

Тому українознавчі цінності, знання потрібно не лише пізнати, засвоювати, вони повинні ставати відправною точкою для самоствердження своєї етнокультурної сутності, бо без нїх гуманітаристика продовжує за інерцією торувати шлях до пострадянської ментальності, інтелектуалізації нації, а деукраїнізація набуде в Україні стану доконаного факту. Ця тенденція, яка, на жаль, торкнулася суттєво передусім і освітньої політики, розвивається під спекулятивними гаслами захисту прав людини, національних меншин в Україні. Під удар на перше місце поставлено українську мову, яка містить у собі величезний консолідуючий і розвиваючий потенціал, на відміну від «горе-закону», що став причиною гострого суспільного конфлікту. Посилаючись нібито на європейське законодавство, пропонується різке звуження її використання у всіх сферах життєдіяльності. Українська мова, яка за Великим тлумачним словником налічує нині більше 250 тис. слів, є тим найголовнішим скарбом, що оберігає народ. В історії траплялась втрата державності і її відновлення, але лише тими народами, які зуміли зберегти рідну мову. Вона для кожного народу має свій сакральний-символічний зміст і своє значення. Нинішня ситуація з наступом на українську мову перегукується із сказаним свого часу Б.Олійником: «Отчі святині споганені, храми плюндровані вщерть. Через віки заарканену мову рокують на смерть...» [7].

В освіті для того, щоб сформувати за допомогою української мови і літератури нову виховну

парадигму, піднести авторитет мови на найвищий суспільний щабель, треба рідне слово наситити великою ідейно-символічною ідеєю Т. Шевченка, «щоб слово пламенем взялось, щоб людям серце розтопило і на Україні понеслось, і на Україні святилось те слово, божеє кадило, кадило істини».

Очевидно, освячення слова має безперервно здійснювати саме вчитель. Проте його свідомість, мовна культура, одержимість ідеєю служіння рідному слову є дуже різними. Суть проблеми криється не лише в історико-культурній, географічній специфіці України, але і в тому, що впродовж двох десятиліть держава не спромоглася запропонувати і реалізувати певний обов'язковий стандарт (мовно-культурний) для Педагога. Правило «всі глаголять по-своєму» є мало не виявом демократизації освіти і громадянського життя України, яка так і не спромоглася наблизитися із українською культурою до Європи. До цього слід додати, що майже відсутні ті інститути, фінанси, проекти, які б пропагували її і торували шлях до цивілізованого світу. Натомість пропонується і для внутрішнього, і для зовнішнього вжитку радянсько-російська модель мовної і культурної стратегії. Тому український національний продукт і клеймо «Зроблено в Україні» не є тождисними. А українська освітня сфера в мовно-культурному контексті знаходиться у депресивно-інерційному стані. Приклад: те, що в Криму із 800 тисяч українців лише невелика частка може задовольняти у 5 україномовних школах свої національно-культурні потреби, засвідчує про надто глибоку кризу державної етнополітики, мовної ситуації. Немає політичної волі, науково обґрунтованих рішень, цільових фінансів.

Наша мова, культура повинні бути конвертовані хоча б вдома, мають бути почутими, осмисленими очільниками країни, інтелігенцією, педагогами, політиками, які приземлені і припущені небажанням і невмінням жити код власного історичного буття. Проблема, можливо, найбільша біда, для сучасного українського відродження полягає у дуже значній критичній масі в українському суспільстві усталеного політикуму, який не сприймає української ідеї, хворіючи колаборацією, вульгарною псевдокультурністю. Для таких найважливішим завданням є люмпенізація, а не гуманізація, демократизація, соціалізація особистості. Застерігаючи цих «модерністів», пригадуються слова поетеси Віри Китайгородської: «Вгамуйте страсті, Україна є, і Бог її на відкуп не дає» [8].

Аналізуючи загальноцивілізаційні зміни, сучасну соціально-економічну ситуацію в Україні, вчені-педагоги часто виокремлюють появу нових суперечностей між інтенсивно змінюваними умовами життя і новою ідеологічною та соціокультурною парадигмою, що визнає ключову роль освіти в суспільстві, культурі.

Проте, розставляючи в основному вірно акценти цілей і напрямів освіти щодо глобалізації, інформатизації, зростання ролі суб'єкт-особистісної позиції в соціумі, урізноманітнення освітніх компетентностей, усвідомлення значущості для розвитку суспільства освіти впродовж життя та інші пріоритети, слід визнати, що найбільш розмитими, невизначеними для змісту освіти і виховання залишаються саме «ідеологія», правильніше – ідеологеми історико-культурного та мовно-культурно-духовного характеру. Існують різкі відмінності у свідо-

мості, ментальності, оцінках, духовних та історичних цінностях учителів, викладацько-наукового складу вузів. На жаль, ці світоглядні бачення зумовлені далеко не регіональною специфікою. Більш вагомі впливи на професійну культуру педагога складають політико-ідеологічні, соціально-культурні складові, філософія маргінальності державних структур, вкрай негативна дія інформаційного простору, слабка протидія зовнішнім негативним, передусім політичним, факторам, надмірне втручання у зміст освіти партійно-політичних програм, слабкий соціальний захист.

Це вносить дисгармонію в освітнє й інформаційно-енергетичне поле суспільства, оскільки формуються інші духовні, морально-етичні цінності, радикально відмінні від українських. Тому сучасній освіті, як ніколи, необхідне здорове соціально-культурне педагогічне середовище, виховання потребує прикладів для наслідування, в зміст освіти повинні входити значущі постаті великих українців. Адже освітньо-виховні системи передових європейських країн вибудовують свої виховні системи саме на величчя вчинків і діянь видатних національних діячів. Ще на зорі українського відродження сучасний український письменник В. Шевчук, описуючи творчість Б. Грінченка, констатував: «Нам бракує ґрунтовних біографій, особливо таких, якими була біографія Т. Шевченка, писана О. Кониським, та біографія Ю. Федьковича, писана О. Маковеем» [9]. Очевидно, з часом українська освіта отримає чимало подібних праць, які сприятимуть якісному навчально-виховному процесу. Проте слід вирішувати й іншу, не менш важливу проблему. Школі, як і суспільству, необхідно повертати культ книги, культ читання.

За таких умов на освіту і надалі покладатиметься найпростіше і водночас найскладніше педагогічне завдання – виховувати культуру читання. Кризь його призму очевидні надзвичайно вразливі для людини проблеми, пов'язані з книгодрукуванням, бібліотеками, підручниками, творчою працею українського письменника, книжковими магазинами. Нині українській освітній системі не варто послуговуватися певними міфологемами, що нація продовжує бути однією із найбільш читаючих. Соціологія підтверджує зворотні і тривожні результати. Впродовж останнього року (2011) лише 18% дитячого і переддорослого населення України читали книгу українського автора. У суспільстві втрачена мотивація до читання. Лише 20 гривень, за даними Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів, українець в середньому за рік витрачає на книгу. Для прикладу, в Росії – увосьмеро більше, в Польщі – у шістьнадцять разів, у Західній Європі – в десятки разів. Особливо небезпечним для національної школи є зменшення кількості українських книжок, видавництва яких порівняно з 2010 р. скоротилося на 25% (Слово Просвіти. – 3–9 травня 2012 р. – Ч. 18). Книга, бібліотека, читач є дуже чутливими темами для культури багатьох країн. Російський академік Д. Ліхачов якось зазначив, що може не бути університетів, інститутів, наукових установ, але якщо є бібліотеки, які не горять, їх не заливає водою, вони оснащені сучасною технікою, їх очолюють професіонали, то культура у такій країні не загине.

Доконаний факт, що культуру й освіту кинуту у вирій ринкової стихії, тоді їм завжди потрібна

політика преференцій і протекціонізму. Якщо така політика раніше могла здійснюватися тільки з боку держави, то входження України в ринкову модель розвитку, масова приватизація стратегічних галузей і об'єктів, перерозподілу національного доходу в бік комерційних структур вимагає в культурно-освітній сфері застосування сильної соціальної політики партнерства. На жаль, два основних суб'єкти – держава і приватний капітал – часто здійснюють інший підхід, коли культурність, освіченість мусять прирівнюватися до промислового, грального, ресторанного бізнесу.

Глобальний світ на рівні багатьох країн у ставленні до проблем національної культури та освіти визначився, що вони є найважливішими факторами безпеки й прогресу. Зараз, у XXI ст., на найвищому рівні створюються загальнодержавні програми щодо захисту культури і мови. Характерно, що цими пріоритетами переймаються найбільш розвинуті в цьому сенсі країни – Англія, Франція, Росія. Вісім років діє програма захисту національної книги в Росії, виданий королівський указ щодо захисту англійської мови у Великобританії, подібні найвищі акти діють щодо рідної мови у Франції та Росії. У Польщі проводиться не декларативно, а реально рік під гаслом «Польща читає книгу дитині», Вірменія проголошується «Книжковою столицею світу». На жаль, Україна не може бути співучасником подібних акцій, оскільки існує обов'язкова умова – достатньо розвинута мережа книгарень. Про «увагу» до друкованого слова, культури читання, духовності й освіти в Україні засвідчують негативні факти, правильніше – небезпечна тенденція, коли навіть головні книгозбірні країни (Національна парламентська бібліотека, Національна бібліотека імені В. Вернадського) не в змозі поповнювати свої фонди, отримувати кошти на книги, на передплату періодики, вже не говорячи про більшість шкільних, районних, міських, вузівських бібліотек.

Узагальнюючи згадане вище, можна стверджувати, що, по-перше, удосконалювати, модернізувати освіту необхідно лише в загально-суспільному і державному контексті розвитку політико-правових, економічних, інформаційних, культурно-освітніх, соціальних інституцій, створення сприятливого соціокультурного середовища. По-друге, значна частина професійної громадськості змирилася ментально й психологічно, не надіючись на швидкий прогрес, що позитив в освіті полягає в тому, що завтра не буде гіршим, ніж сьогодні, – не краще і не гірше. По-третє, для багатьох інших стає очевидним: якщо народ не розвиває національну освіту, культуру, духовність, не виховує національну свідомість, патріотичні почуття, не продукує власні духовні й інтелектуальні знання, то він не викликає інтересу у світовій спільноті й не може бути конкурентоспроможним в епоху глобалізації.

Тому для української освіти, національної школи стратегічним пріоритетом, безальтернативною парадигмою нині і на перспективу є утвердження національної ідеї у її духовному, інтелектуальному, громадянському, загальнолюдському вимірах. І Франкове «мусимо навчитися чути себе українцями» актуальне й потрібне для захисту і боротьби за своє «Я», для духовного й інтелектуального відродження та прогресивного зросту. Усі, хто був, є і буде причетним до творення національних цінностей,

національної державності, свободи і справедливості, не можуть залишатися поза змістом освіти, зокрема гуманітарної. Таких, за словами Ліни Костенко, варто поцінувати особливо: «В Червону книгу запишіть поетів, поети теж зникають на землі». У широкому контексті в цю книгу нашої історичної і духовної пам'яті мають бути занесені всі просвітителі, дотичні до злету духу українського народу. Освіта без цього не зможе стати ні добrotною, ні духовною, ні інтелектуальною. Лише тоді, коли будителі національного життя, символи українства, консолідатори українського народу визначатимуть освітню ідеологію, ми станемо своєю педагогічною працею творити Добро, Злагоду і Любов. А тому освіта, український Вчитель зобов'язані від Сходу до Заходу України і поза її межами для співвітчизників впроваджувати ціннісний зміст буття і філософію Шевченкового духу. Маємо усвідомити, що значущість його передусім полягає в тому, що він врятував націю від винародовлення. Освіта, виконуючи найголовніше завдання – виховувати гідну й патріотично налаштовану молодь, повинна літературну (240 поезій), мистецьку (835 творів) спадщину Шевченка покласти в основу становлення нашої громадянськості, оскільки вона має колосальну силу і значимість і для українства, і для світової культури. Це той оберіг, який принижено і скалічену націю відродив, дав змогу й щастя гордитися рідною мовою, національною культурою, історією, зробив нас не збайдужілими до своєї долі.

Вироблений за допомогою його таланту й духу національний імунітет нині й на перспективу слугуватиме школі, роз'єднаному українському суспільству. Суспільно-політичні, культурно-освітні, духовні, економічні виклики щодо мови, української школи, церкви, землі і власності, історичної спадщини, цивілізаційного вибору зумовлюють знову і знову повертатися до Шевченкового Слова і Думи. Так історично склалися, що цінності української свободи й незалежності, відродження національної школи й культури, утвердження власної гідності й духовності народу завжди ідейно пов'язані і об'єднані силою духу цього великого Українця. Очевидно, що відповідно до стандартів європейської освіти не слід політизувати навчально-виховний процес, але не менш очевидним є і те, що на всіх рівнях освіта має бути адекватною, оптимально реагуючою на явища, факти, оцінки суспільного життя. Адже найважливіше в освітньому просторі є прагнення особистості зайняти активну творчо-пізнавальну позицію, не перетворюючись у споживача будь-якої інформації чи освітніх послуг. Тим паче, що весь педагогічний досвід засвідчує про зниження рівня мотивації у процесі навчання, коли відбувається відірваність змісту від актуальних, суспільно значущих проблем, істин. Тому критична, творчо-розпізнавальна тенденція має передусім осучаснювати національну освітню систему, збагачувати її своєю неповторністю та унікальністю. У цьому випадку формуватиметься тенденція і до більш якісного виміру освіти.

Міжнародна теорія і практика сучасної неперервної освіти показують, що її місія полягає в залученні молоді, громадян до повноцінного й різнопланового суспільного життя, пов'язаного не лише з власними економічними, професійними чи культурними інтересами. Реалізовується ключовий принцип – наближення освіти

до особистості, до життя народу і світу, щоб людина ставала активним суб'єктом суспільного процесу.

І надзвичайно важливими є саме та філософія, ідеологія, цінності, які закладаються у зміст освіти і виховання, опираючись на засади Конституції України, національні програми і доктрини розвитку освіти, прогресивні надбання вітчизняної педагогіки і світового досвіду відображають національні інтереси та інтереси і права особистості. У синтезі загальнолюдських, національних, особистісних цінностей не повинно бути дискретності, ігнорування, а має діяти гармонія інтересів людини, народу, світу. Вузькоутилітарні цілі пострадянської педагогіки потребують заміщення їх світоглядними цінностями загальної й національної культури в усій її первозданності й істинності. Саме така трансформація освіти сприятиме не лише збагаченню необхідними знаннями, але й змінюватиме оцінки, установки й моделі та норми поведінки особистості, закладатиме підвалини української громадянськості. Два десятиліття незалежності не дали бажаного результату щодо виховання національно свідомого покоління у масштабах всієї країни. Ментальний, мовний, економічний, культурно-історичний федералізм і сепаратизм, який підживлюється і провокується «п'ятьма колонами» і зовнішніми чинниками, негативно впливає на зміст і характер навчально-виховного процесу. Нав'язується згубна для суспільства парадигма, що незалежну державу можна збудувати без державного статусу української мови, її виключно важливої, об'єднуючої ролі і авторитету, без власної правдивої історії, без національної школи. Жодна із країн Європи, незважаючи в окремих випадках на складні історичні, політичні, демократичні передумови, на часті зміни у партійно-владному спектрі, при реформуванні власної освітньої системи жодним чином (в умовах інтеграції) не применшує значущості національно-культурного потенціалу титульної нації. При цьому такий підхід не суперечить правам і свободам людей інших національностей. Замість толерантності, демократизму, взаємоповаги освітня політика в Україні часто продукує, догоджаючи геополітичним замовникам, суспільний спротив, агресію, нетерпимість, політизацію й фальшування історії, zdegradovanу модель багатокультурності. Зміст освіти, гуманітарна політика нагально потребують пріоритету взаємопізнання культур народів і етносів, які проживають в Україні. Важко виховуватися європейцем і водночас українцем, коли не затребуваними залишаються цінності, творча спадщина Кирила і Мефодія, П. Могили, А. Міцкевича, Г. Сенкевича, Ф. Шопена, М. Емінеску, Ф. Ліста, Ч. Порумбеску, Й. Главки, Я. Коменського, Б. Сметани, Ш. Алейхема, Ш. Петефі, І. Гаспринського, інших представників болгарського, сербського, єврейського, угорського, чеського, польського, кримськотатарського народів. Лише діалог, взаємопроникнення і взаємозбагачення культур здатні творити громадянський мир й інтелектуальний прогрес української нації. Разом з тим така культурно-освітня політика спроможна формувати більш активну співпрацю на міждержавному рівні. Правило «Ти пізнай мене, але я не волю знати тебе» містить у собі рудимент авторитаризму, обмеженої ординарності в освіті, етнополітиці, збіднює можливості для розвитку особистості, закладає основи для

недовіри. Чому в багатьох полікультурних регіонах, зокрема України, толерується ситуація злагоди й гармонії співжиття? Тому що сформована багатовікова атмосфера взаємоповаги і взаємопізнання, людського гуманізму, часто всупереч офіційній доктрині. Але як тільки відбуваються зміни в культурно-освітній сфері через приниження національної честі і гідності, політкоректність змінюється на авторитаризм у взаєминах, тоді можна спостерігати тенденцію росту суспільної невдоволеності й напруги, політизації в соціосередовищі.

Освіта не може функціонувати в суспільстві виокремлено, вона пов'язана і взаємозалежна від багатьох соціальних чинників. Активним подразником на освітню систему є також зовнішній фактор – і не лише загальний вплив глобалізму, але й політика держав, для яких Україна представляє інтерес. Тому важливо, щоб гуманітарна політика, культурно-освітня, інформаційна, мовна знаходилися в контексті тих завдань і стратегічної мети, які вирішує освіта. Проте про сприятливе соціокультурне середовище і вдалу гуманітарну політику стверджувати не доводиться. Адже суспільство час від часу стає свідком й активним учасником порушення конституційних норм у мовному питанні, відкритих і образливих нападок на життя і творчість видатних українських діячів (згадаймо пасквілі на Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, Ольгу Кобилянську, А. Шептицького, І. Огієнка та багатьох інших). Останній приклад: не встигли на дуже скромному громадсько-просвітянському рівні відзначити 130-ліття від дня народження І. Огієнка, як в «українських» засобах масової інформації з'являються «дослідження», які цинічно ганьблять цю значиму для України постать.

Усе це лише підтверджує складність у формуванні громадянського суспільства, творенні єдиної політичної нації, національної і державної самоповаги. І саме на освіту покладається виключно стратегічне завдання – творити виховний ідеал за активною участю більшості педагогів, які пройняті повагою і любов'ю до своєї Батьківщини. Бо лише такі, які нас навчають любити Україну, заслуговують на велике ім'я Вчителя. «Саме українські вчителі, – писала С. Русова, – повинні виступити попереду свого народу і разом з ним добиватися для нього щастя, волі й свободи... Досить українській інтелігенції «тинятися» по чужому полю. Треба йти однією дорогою зі своїм народом...» [10].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ушинський К. Д. Педагогічні твори М. І. Пирогова. – Твори: У 6 т. – К.: Радянська школа, 1954. – Т. 1. – С. 232.
2. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. – Твори. – Т. 3. – К.: Школяр, 1999. – С. 74.
3. Русова С. Курси народних учителів в Києві // Українській вестник. – 1906. – №8. – С. 968.
4. Ващенко Г. Свобода людини як філософічно-педагогічна і політична проблема. – Твори. – Т. 4: Праці з педагогіки та психології. – К.: Школяр, 2000. – Ч. 2: Зміст, методи та чинники виховання. – С. 326.
5. Гринченко Б. На безпросветном пути. Об украинской школе. – Київ: Тип. Н. Гирич, 1906. – С. 5, 7, 11.
6. Монтень М. Опыты. Избр. эссе. – М.: Эксмо, 2008. – С. 90.
7. Олійник Б. Трубить Трубіж. Благословіння. Вірші та поеми. – К.: Оріяни, 1998. – С. 5.

8. Китайгородська Віра. Сім вінків сонетів. Поезія. – Чернівці: Книги – XXI, 2011.

9. Шевчук В. Повернення Бориса Грінченка // Літературна Україна. – 1988. – 15 грудня.

10. Шевченко Т.Г. Чи ми ще зійдемося знову? – Повне збір. творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 13.

11. Русова С. Курси народныхъ учителей въ Києве // Украинській вестникъ. – 1906. – №8. – С. 964–965.

Георгій ФІЛІПЧУК

доктор педагогічних наук,
професор, академік АПНУ